

KINCSES NAGY ÉVA

Kutak és források Euráziában

„Fiatl csikóim elhulltak mind, Kodar,
Találj vizet nekem, könyörgöm, Kodar!
Ha jószágom itatva átviszed a pusztán,
Ak Baján lányomat viheted, tied már”.¹

A NOMÁD TÁRSADALOMRA ÉS STRUKTÚRÁJÁNAK ALAKULÁSÁRA a víz léte vagy nemléte meghatározó hatással volt. A vagyon, tehát az állatállomány, valamint az együtt élő törzsi csoportok nagyságát nem csak a legelő, hanem nem kis mértékben a rendelkezésre álló víz mennyisége is befolyásolta. Egy száraz időszak nem csupán a fű, vagyis az élelem mennyiségét csökkentette, hanem sokszor a vizek kiszáradásához, következésképp az állatállomány nagy részének (40–60 %-a) pusztulásához is vezethetett. A víznek nagy szerepe volt abban is, hogy milyen mértékben tudták „használni” a nomádok a steppét. Talán ennek a jelentős szerepnek a kifejeződése az, hogy a középkori nomád török birodalmak és több mai török nép nyelvében a ’terület, ország, haza’ fogalomra a *yer-suv* kifejezést használják, amely szó szerint ’föld-víz’-et jelent.² De ha egy nomád nép az országát definiálta, akkor azt is gyakran a vizek felsorolásával tette meg. Ez a szemlélet mutatkozik meg Bíborbanszületett Konstantin munkájában is, aki mind a besenyők, mind a magyarok (türkök) országáról az mondja, hogy az ottani folyóvizek neve szerint hívják azokat.³ Az 1550–70-es évek orosz–nogaj diplo-

¹ *Žas qūlinim qırıldi tamam, Qodar, / Bır su tauip bere kör mağan, Qodar. / Sen şöldetpey malımdı alıp öitseñ, / Aq Bayandı beremın sağan, Qodar (Kozı Körpeş és Bayan Sülu 32, 741–744. sor, lásd KASKABASOV 2003).*

² Ötörök *yēr-sūv* ’land and water; territory’ (CLAUSON 1972, 783, 954), csuvas *şer-şiv* ’rodina’ (SIROTKIN 1961), tatár *jır-su* ’ugod’e, pomest’e’ (GOLOVKINA 1966), baskír *yer-hiu* ’zemlja-voda (obščee naimenovanie rodnoj zemli), ugod’e’ (AHMEROV 1958), karaim *yer-suv* ’rodina, otčizna’ (BASKAKOV 1974), özbeg *yer-suv* ’zemlja; imenie, pomest’e’ (BOROVKOV 1959), hakasz *ada čir-su* ’rodina’ (BASKAKOV 1953).

³ „A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: az első folyó az úgynevezett Baruch, a második folyó az úgynevezett Bug, a harmadik folyó az úgynevezett Trullos, a negyedik folyó az úgynevezett Prut, az ötödik folyó az úgynevezett Szeret.” (HKIF 126); „...ahol Turkia egész szállásterülete van, azt mostanában az ott folyó folyók nevére nevezik el. A folyók ezek: első folyó a Temes, második folyó a Tutis, harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza.” (HKIF 130).

máciai levelezésében is a nogaj *bijek*, Iszmail és Urusz, amikor őseik szállásterületeit említették, akkor azt mondták: apáink *yurtja* ('ország, szállásterülete') az Emba, a Jajik és a Volga (TREPÁVLOV 2001, 460). Szerepet játszik ebben az is, hogy a folyók természetes határvonalak, de nyilván az is, hogy a víznek kitüntetett szerepe van a nomádok életében, ezek mentén vándoroltak legelőkről legelőkre. Eurázsia középső, a zömmel irániak, törökök és mongolok által lakott *vízszegény* területein ez a migráció, legelőkövetés a kutak és források mentén történt. A nyáj csak abban az irányban tudott haladni, amerre vizet találtak, s addig maradhatott egy területen, ameddig a nomadizáláshoz szükséges mindkét feltétel, a víz és a fű rendelkezésre állt.

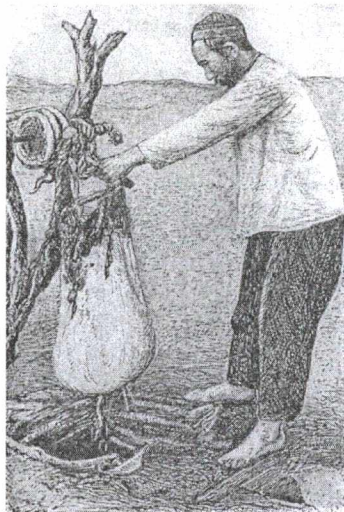
A steppén, sivatagban a kutak fekvésének, mélységének, vizük ihatósági fokának ismerete élet-halál kérdése volt a nomádok számára. Nem volt könnyű új ivóhelyet keresni, ha a régit elfoglalták vagy kiapadt, tönkrement. Tavasszal, a hóolvadás után még lehetett számítani a mélyedésekben összegyűlt vízre, de felszáradásuk után már csak a kutakra voltak utalva azok, akik maguk vagy állataikkal a folyóvízben szegény vidékeken tartózkodtak.

A kazakok híres eposzának, a *Kozi Körpeš* és *Bayan Sülunak* a mottóban idézett sorai pontosan fejezik ki a terület előbb említett problémáját: a víz hiányát. Kodar, aki a szépséges, fehér arcú lányt, Bajant szeretné megkapni, nem tétozódik egy pillanatig sem, elindul a pusztaságba lapáttal, csákánnyal és bőrtömlőkkel, és „százemberes kutakat ás”, hogy 90 ezer lovat megitathasson és áthajthasson a pusztaságon.

Mit tudunk e hatalmas terület – néhol sivatagos, néhol füves eurázsiai övezet – vizeiről: elsősorban a nomádok által használt kutakról? Milyenek (voltak) ezek a kutak, s kik használhatták őket?⁴

1. A kutak típusai

A kutak mélysége a néhány decimétertől a több tíz méterig terjedt. Völgyekben, kiszáradt folyó- és patakmedrekben már néhány centiméter mélységben lehet vizet találni. Itt ásták a *gödörkutakat*, amelyek a legegyszerűbb, legősibb típusai a kutaknak. Rubruck is ilyenről tudósít bennünket,⁵ Sven Hedin, Stein Aurél stb. is beszámol róluk. A másik kúttípus, a káva nélküli,⁶ a csupán néhány métertől a több tíz méteres mélysé-

1. KÉP

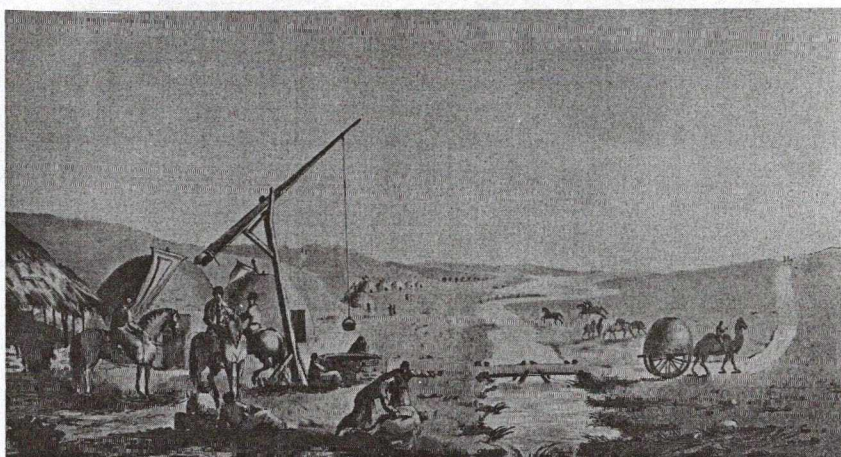
A KARA-KUM SIVATAGBAN
TALÁLHATÓ KÚT RAJZA
(TOKAREV 1958, 358)

⁴ A földművelésben betöltött szerepük több ezer évre nyúlik vissza, ezzel most nem kívánok foglalkozni.

⁵ „...két kis folyótól eltekintve, nem akadtunk vízre, csak a völgyekbe ásott gödörökbe” (GYÖRFFY 1986, 230).

⁶ Az orosz nyelvbe bekerült török, illetve kalmük *kuduk* 'Brunnen ohne Kasten, Steppenbrunnen' ~ *huduk* 'Steppenbrunnen, Wasserloch' szavak jelentésükben ezt a típust örökítik meg (VASMER 1953–1958, I. 681, III. 277).

gig érő kutak. Schuyler szerint a 19. században 30–35 méter mély kutakat ástak a mai Kazahsztán területén. A 20. században természetesen már nem ritkák a 100 méteres kutak sem. A leírások szerint gyakorta embermagasságú ágasfára erősített csiga könnyítette meg a víz húzást. A 'vödör' leggyakrabban bőrtömlő, birka vagy tevébőrből készült. (1. kép) Általában a kutak fenekét sokkal szélesebbre ásták, mint a száját, és a beomlástól óva a területen föllelhető mészkővel, homokkővel vagy a kemény szakszaulfával bélelték ki (SCHUYLER 1867, I. 69; TOKAREV 1958, 358; KRAEMER 1960, 1230). A gémeskút, a kútkávéval megerősített, ágasfás kútforma, amely szinte az egész világon elterjedt, itt is a legrégebbi időktől megtalálható. (2. kép)

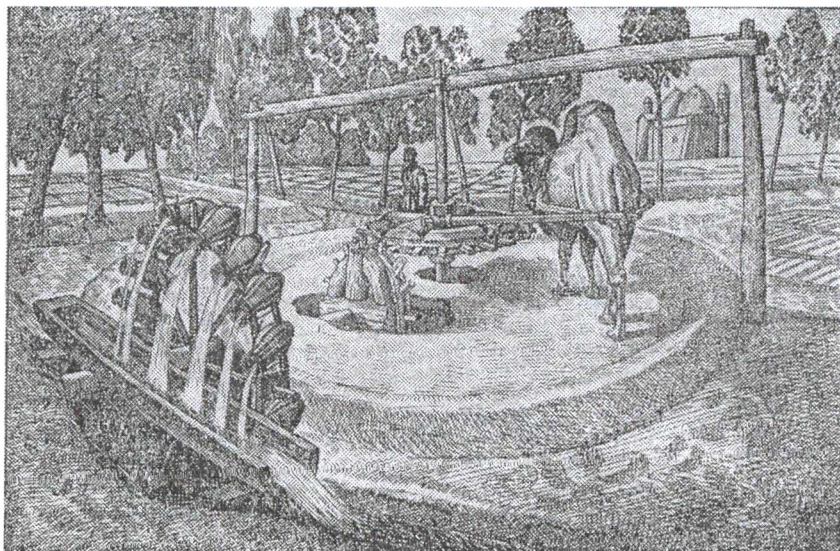
2. KÉP
NOGAJOK

Nagyobb vízvételi lehetőséget biztosítottak a bonyolultabb, kerekesebb átépítésű vízkiemelő szerkezetekkel ellátott mély kutak, amelyek mellé az állatok itatására négyszögletes vályúkat készítettek fából vagy kőből. A víz húzására szamarat vagy tevéet használtak, oly módon, hogy a kötelet a nyereghez kötötték, s az állat a kötélen hosszúságának megfelelő téren előre vagy – a képen látható másik típusnál – körbe menve a vizet felhúzta (KRAEMER 1960, 1230; VÁMBÉRY 1966, 226–227). (3. kép)

A kutakon kívül vízgyűjtők is épültek. Tipikusnak gondolom Vámbéry leírását, amelyet a Szung-szulak ciszternáról adott: „A ciszterna kupola alakú, magas boltozata, bár már kétszáz évnél idősebb, még egész sértetlen, s néhány fülke is, melyek az utazóknak árnyékot nyújtanak. A völgy mélyedésekben fekvő ciszternát tavaszkor a körös-körül olvadó hó, valamint az esővíz teljesen megtölti. Most a víz csak három lábnyira állt, a kungrát és a najman törzsbeli özbegeknek kétszáz sátra által volt körülvéve, kiknek egészen meztelen gyermekei az állatokkal együtt lubickoltak a vízben, s jó ízét kissé elrontották.” (VÁMBÉRY 1966, 229).

Szokás volt, hogy a gazdagabbak kutakat építettek, amelyeket azután róluk neveztek el, s így módon örök emléket hagytak maguk után (VÁMBÉRY 1966, 52; TOKAREV 1958, 358). Az Oszmán Birodalomban II. Mehmet szultán népszerűségi intézkedései közé tartozott, hogy a zarándokutak mentén

található forrásokat és kutakat felújította, használhatóvá tette (İNALÇIK 1970, 321).⁷ A mongol nagykán, Ögödej is ásatott kutakat, illetve a meglévő kutakat rendbe tetette. E rendelkezésének fontosságával maga is tisztában volt, mert mikor összefoglalta élete jó cselekedeteit, akkor a dzsakutok elleni hadjárat, a postaállomások rendszerének és a helytartóságoknak a kiépítése mellett ezt említi negyedikként: „Ismét másik cselekedetem az volt, hogy víztelen területeken kutak ásását rendeltem el, s ily módon a birodalom népének vizet és fűvet juttattam” (LIGETI 1962, 281).

3. ÁBRA

XV–XVII. SZÁZADI VÍZKIEMELŐ SZERKEZET REKONSTRUKCIÓJA (NUSUPBEKOV 1979, 303)

A kutak és források gyakori helyei voltak a gyülekezésnek, mint azt *A mongolok titkos történetében* is olvashatjuk. Dzsingiszt az Onon, Dzsamukát pedig az Alkuj-bulak forrásánál választották kánná (LIGETI 1962, 90, 49). De nemcsak ily jeles alkalmakkor, a hétköznapiakon is gyakran a kutaknál találkoztak s cseréltek híreket az emberek. Nem egy csata színhelye is kutak közelében volt,⁸ ami jól érthető, hisz a nomádok gyakran hosszabb időre megálltak egy-egy bővízű kút mellett. Olyan esetről is tudunk, amikor a folyóvíz mellett nomadizáló csoportok csak ideiglenesen, például a vízpart melletti milliárdnyi rovar miatt vonultak a távolabb fekvő kutak biztonságába.⁹

⁷ Más, a zarándokok számára a törökök által épített kutakról lásd PHILBY 1957, 216, 239, 253.

⁸ ...*Qoma bek köp çerik birlän atlanip Abu'l-ḡanda Döker tegän qudıqda Ąrsäri Bāyni şahid qılıp elini čapıp...* „Koma bég nagy sereggel lóra szállt és Abulhanban, a Döker nevű kútnál Erszeri bejt megölte, népét lerohanta” (KONONOV 1958, 1337–1338. sorok).

⁹ *Mallı ḡalq kökāwün ve čibin vaqitinde bir iki manzıl yıraḡ quduqlara ketärlär erdi. Čibin yatqandın soñ sunıñ yaqasına kelürlär erdi.* „A barmokkal bíró nép a böglyök és szünyogok [rajzásának] idejében az egy-két állomás távolságban lévő

A kutakat sokszor szent helyeknek tartják, amelyeket gyakorta meglátogatnak, hogy ott áldozatot mutassanak be, imádkozzanak, s áldást, egészséget kérjenek további életükre. A folklór anyagban bőven találunk példákat arra, hogy a kutakat szellemek védik (például VÁMBÉRY 1966, 152; TÖREQÜLOV – QAZBEKOV 1993, 326–327).

A leendő kút helyének kijelölése nagy tapasztalatot kívánt. Hogy hol található víz, azt bizonyos növények gyakori megléte alapján tudták valószínűsíteni. Ilyen például a rutafélék közé tartozó *Peganum Harmala* (SCHUYLER 1876, I. 69).

2. A vízhasználat kérdése

Noha térben és időben nagy kiterjedésű területről van szó, forrásaink gyakorta szűkszavúak a részleteket illetően. Ez persze nem véletlen, mert a víz-jog kérdése nagymértékben nem az írott, hanem a szokásjogon alapult a nomádok között, szóbeli megegyezés alapján osztották meg a vizeket (KURYLEV 1998).

A steppe keleti részén, a 13. századi Mongol Birodalomban a nagykan a legelő-felügyelők ellenőrzése mellett biztosította mind a legelők, mind a kutak használati jogát. A *mongolok titkos története* szerint Ögödej nagykan, aki Dzsingisz korábbi rendelkezéseit újította fel és egészítette ki, így rendelkezett: „Ezenkívül a birodalom lakossága között legelőt és vizet fogok kiosztani. A legelők kijelölésére helyes volna a különböző ezredek közül legelő-felügyelőket kiválasztani és kijelölni. Aztán a sivatagi Csöl földjén vadakon kívül nincs semmi más. Hogy a lakoságnak kissé tágasabb lehetőséget biztosítsunk, Csanaj és Ujgurtaj felügyelete mellett a legelő-felügyelők ássák meg és falazzák ki a sivatagi Csöl kútjait.” (LIGETI 1962, 137). A vízhasználati jog tehát elválaszthatatlan a legelőhasználattól, a kutak létrehozása egyben a legelőterület megnövelését is lehetővé tette.

Az eurázsiai steppeövezet középső és nyugati része jobbra muszlimok által lakott. Mint az élet minden területét, a vízhasználat jogát is a muszlim egyházi és polgári jog szabályozta.¹⁰ A vízjog kérdése önállóan nem jelent meg, hanem a földekkel kapcsolatos állásfoglalások részét képezte. A víz *res nullius*, tehát olyan dolog, amelyet nem lehet birtokolni. A víz nem tekinthető kizárólagos tulajdonnak, bárhol is legyen, közösségi vagy magánterületen. Különbséget szoktak tenni a vízjogban aszerint, hogy folyóvízről, kútról vagy forrásvízről van-e szó. A folyóvizek (nagyobbak és kisebbek), ha azok vize elegendő a környékén lakók szükségleteire, nem okoznak problémát, senki nem zárható ki használatukból. Azon kisebb folyók esetében, amelyeknek vízhozama nem elegendő, ellenőrzés mellett, egy előre megállapodott prioritás szerint kell megosztani vizét azok között, akik a környékén laknak. A mesterséges csatornák vizét azok használják közösen, akik közösen hozták létre és közösen tartják karban. A kútvíz is három kategóriába osztható a kút első

kutakhoz vonult. Amikor a szúnyogok elűltek, visszatértek a vízpartra.” (DESMAISONS 1970, 207).

¹⁰ E jogok jó összefoglalását adta MAKTAARI 1971, 9–30, de különösen 13–20. Maktaari munkája további részében e jogok dél-nyugat-arábiai érvényesülését vizsgálta, azt, hogy a szokásjog hogy érvényesült a helyi *fatwákban*.

kiásójának szándéka szerint: 1. A kút ásója a közösség számára ásatta, s ezzel lemond saját jogáról, a kutat csak mint a közösség egyik tagja használhatja. 2. A kút ásatói (ásói) ideiglenes használatra ásatták (ásták) önmaguk számára a sivatagban, pusztaságban; tipikusan nomádokról van szó ebben az esetben. Ekkor a víz azé vagy azoké, akik a kutat létrehozták, de ha elhagyják a kutat, elveszítik jogukat is a kizárólagos használatára, és az mindenki által használhatóvá válik. 3. Ha egy területet valaki birtokba vesz, s azon kutat ás, akkor a kút a saját tulajdona, de azzal a megszorítással, hogy ha felesleges vize van, akkor az azt kérővel meg kell osztania. Hasonló a forrásokra vonatkozó jogértelmezés is. Alapvetően mindenki számára szabadon használhatónak minősülnek, de elsősorban azoké, 1. akik a közelében laknak, 2. azoké, akik feltárták, de ha elég nagy a vízhozama, akkor azoké is, akik a környékén laknak, 3. azé, aki a saját földterületén tárta fel, de ebben az esetben is a felesleges vizet fel kellett ajánlani az arra rászorulóknak. Természetesen a *šari'a* a gyakorlatban vidékenként változhatott, és a szokásjognak nagy szerepe volt ebben a kérdésben is.

Ivanics Mária a Krími Kánság földtulajdon viszonyait vizsgálta (IVANICS 1983), s ennek kapcsán idézett néhány olyan forrást, amelyből a kutak használatára vonatkozóan is levonhatunk tanulságokat. Ezekből a dokumentumokból is az állapítható meg, hogy a föld és a rajta lévő kút általában a birtoklás tekintetében elválaszthatatlanok. A földbirtok megerősítő oklevelek felsorolták a föld 'tartozékait', így a vizeket: kutakat, forrásokat, patakokat is (vö. az idézett források: IVANICS 1983, 243, 18. jegyz., 244, 19–21. jegyz.). A közösségek az együtt megásott kutakat közösen használták. Akinek a földjén pedig nem volt kút, annak számára kúthasználati jogot kellett hogy biztosítson a *dzsemaat* (IVANICS 1983, 250, 37. jegyzetben idézett forrás). A Melek Özyetgin által publikált, 15. századi tatár okleveles anyag tanúsága szerint is a föld és víz elválaszthatatlanok.¹¹ Ezek a források arról nem tájékoztatnak, hogy a víz átengedése milyen feltételek mellett történt. Egy későbbi, 17. századi forrásban, Abul Gázi Bahadur Hán török (csagatáj) nyelvű történeti munkájában, a *Šajjārā-i Tārakimā*-ben („A türkmének családfája”) erre vonatkozóan találunk utalást. A Kaszpi-tengertől keletre fekvő Balkán hegység türkmén törzseiről írván elmondja, hogy a Kara Evli törzs az Erszeri törzs területén lévő források használatáért cserébe a víz által elért haszon felét fizeti ki minden évben a forrást birtokló törzsnek.¹² Itt tehát a 'fölösleges' vizet nem ingyen engedik át, hanem ellenérték fejében, erről a törzsek vezetői egyeztek meg. A történeti források vitás eseteket is megőriztek. Az 1993-ban megjelent, a kazak *bij-sesenek*, 'választott bírák'¹³ történetét lexikonszerűen

¹¹ ...aq ve āb zemīnlerin dest-i teṭāvul qılmasunlar "földjeikre és vizeikre ne tegyék rá kezüket" (ÖZYETGIN 1996, 131: Ka II, 14–15).

¹² Češmālārdin hām ne čaql'ī ašliq hāsıl bolsa anıñ yarını bizgā berıñ „A forrásokból ami hasznosok származik, annak felét nekünk adjátok!” (KONONOV 1958, 1427–1428. sor).

¹³ Kazak *biy* 'prince; judge; orator' < *bāg* 'head of the clan, or tribe, a subordinate chief' (CLAUSON 1972, 322); *šešen* 'eloquent; expressive; orator' (SHNITNIKOV 1966) ← Mongol *čečen* ~ *sečen* 'wise, sage, intelligent; prudent' (LESSING 1973). A bírák feladatai közé tartozott a perbefogás, vitás ügyekben ítélezés, elöljárói

földolgozó munkában több utalást találunk a legelőkkel, kutakkal kapcsolatos bíráskodásról. A 14. században, Akszak Temir (Timur Lenk) uralkodása idején bírói feladatokat ellátó Bejdibek *bij*nek tulajdonítják a „Ha látsz egy forrást, nyisd ki a szemét, ha látsz egy kutat, ültess a kútkáva mellé egy fűzfát!”¹⁴ szállóigévé vált mondást, amely az értelmezés szerint a legelők birtokbavételének biztosítására vonatkozott. A földtulajdonvitát az segített eldönteni, hogy ki „nyitotta ki a forrás szemét”, vagyis hogy ki tárta fel s használta a forrást, ki ásatta a legelő kútját, ki itatott belőle, „ki ültetett mellé fát”, vagyis ténylegesen ki használta a kérdéses területet (TÖREQÜLOV–QAZBEKOV 1993, 43). A kút ásója (ásatója) a kutat saját tulajdonának tekintette, és gondosan ügyelt arra, hogy más nomád csoportok ne telepedjenek le a közelében.¹⁵ A közös legelőkre és az ott lévő közösségi tulajdonban lévő kútra a törzs tagjai elméletileg a törzsi vezetők, az *aqsaqalok* irányítása mellett mind jogot formálhattak, a valóságban ez persze nem mindig érvényesült (TÖREQÜLOV–QAZBEKOV 1993, 326–327).¹⁶

A letelepült vidékeken némileg más a helyzet: A 19. században Kokandban a vízhez való jutás államilag ellenőrzött volt. Hogy mely nomád csoport mennyi vízhez juthatott, az *aqsaqalok* adminisztrálták. Ezért a nomádoknak egy bizonyos fix összeget kellett fizetniük, amelyet a kutak létrehozására és karbantartására fordítottak. Természetesen ez némelyek számára súlyos terhet jelentett, és bekövetkezhettek az is, hogy néhányan egyáltalán nem, vagy csak alkalmasszerűen jutottak vízhez (SPULER 1970, 491).

A vízhez jutás természetesen nem csak a nomádok számára volt létkérdés. Ez a transzkontinentális terület karavánutakkal volt átszőve. A követjárásokból és az útleírásokból tudjuk, hogy az utazás egyrészt a folyóvizek mentén (néha magán a vizen) történt, másrészt pedig olyan területeken, ahol forrásokat vagy kutakat lehetett találni (esetleg ásni) (KMOSKÓ 1997, 168–169; GYÖRFFY 1986, 230, 362, 365). A vízvételhez szükséges eszközöket (általában állatbőrből készült tömlők, kötelek) a karaván vitte magával. Ezeket a vízelőhelyeket gyakran körakásokkal jelölték meg, s hollétük ismerete nemzedékről nemzedékre szállott. Az útvonal megválasztása a csoport nagyságának és a víz mennyiségének kényes arányára tekintettel történt (VÁMBÉRY 1966, 133, 213). A kutaknak mindig adtak nevet, mert igen jó viszonyítási és tájékozódási pontok voltak a síkvidéken. Ha egy útvonalat akartak ismertetni, akkor az ott található források és kutak nevét sorolták fel. Az ásatóról vagy a tulajdonosról, esetleg a benne lévő víz milyenségéről kapták a nevüket. Az

feladatok ellátása. Ők döntöttek a vérdíj mértékéről, a földekkel kapcsolatos vitás esetekben, az örökösödési (özvegyi jogok) ügyében és a különböző egyéb vagyoni perekben, állatokkal kapcsolatos vitákban (TÖREQÜLOV–QAZBEKOV 1993).

¹⁴ *Bülaq körseñ közin aş, qüdiq körseñ şegende, onıñ basına tal ek* (TÖREQÜLOV–QAZBEKOV 1993, 43).

¹⁵ A 19. századi közép-ázsiai utazó, Schuyler hasonló megállapítást tett (SCHUYLER 1867, I. 69). De ugyanezt jegyezték föl Arábiában is. A beduinoknál a kút használatának a joga azt illette, aki a kutat ásta, hacsak el nem hagyta azt (MAKTARI 1971, 18).

¹⁶ Az anekdotaszerű történet szerint a törzs jó módú tagja nem engedte a törzs többi tagját a legelőhöz és a vízhez, ezért azok állatai teljesen leromlottak, az ügyben a *bij-sesen* szolgáltatott igazságot.

ideális az lett volna, ha minden állomáson jó, iható vízzel ellátott kutak lettek volna, de ez gyakorta nem így volt. A kutakat betemethette a homokvihar, beomolhattak, kiszáradhattak, a vizük megromolhatott. Némely kút csak az állatok számára fogyasztható, igen gyakran rendkívül sós vagy keserű, gyakran magas glaubersó tartalmú vizet tartalmazott (VÁMBÉRY 1966, 191, 213, 148; SCHUYLER 1867, I. 69). A *kervanbašik*, a karavánok vezetői pontosan ismerték hol, melyik vidéken, mely időszakban milyen vízvételi lehetőségek állnak majd a rendelkezésére, a víz hány ember számára elegendő. Időben figyelmeztették a karaván tagjait, hogy esetleg csak napok múltán érkeznek újabb kúthoz, s hogy annak a vize milyen (VÁMBÉRY 1966, 138, 146). Vámbéry leírt olyan esetet is, amikor a rendkívül száraz területen áthaladó kisebb karaván vezetője a pusztában nagyobb mennyiségű vizet elrejtve, elásva tartott, és végszükség esetén ebből osztott a szomjúságtól haldoklóknak (VÁMBÉRY 1966, 151). A szomjazónak a sivatagban adott egy csepp víz lemossa száz év bűneit – tartja a türkmén közmondás.

Természetesen hadászati-stratégiai szempontból is rendkívüli fontossággal bírt a vízlelőhelyek ismerete, illetve birtoklása.¹⁷ A már említett Abul Gázi másik, *Šejjere-i Türk* („A türkök családfája”) című munkájában a türkmének egyik törzse vereségének okát a stratégiaiul rosszul megválasztott területben látta: „[Csak] lóval elérhető helyen... volt egy jól védhető fennsík. Azt [a helyet] Csutaknak hívják. Az [egyetlen] hibája az volt, hogy nem volt rajta víz. Ha nem így lett volna, akkor az ellenség, ha száz évig körbezárva tartotta volna is, akkor sem tudta volna bevenni. Oda bezárkóztak. Miután a támadó csapatok összegyűltek, a kán odament és bekerítette Csutakot. A türkmének egy-két napig bírták, de aztán a szomjúságtól megtörték.”¹⁸ Timur Lenk 1402-ben Bajezid fölött aratott ankarai győzelmét is részben ennek tulajdonította a történetírás. Az útvonalon végig, amelyen Bajezid közeledett, Timur a forrásokat, csobogókat és kutakat használhatatlanná tette. Korábban érkezett Csubuk mezejére, a csata helyszínére, és elzárta a patakat is az oszmánoktól. A szomjúságtól elgyötört oszmán haderő súlyosan hátrányos helyzetbe került emiatt (YINANÇ 1943, 385). De a víztől megfosztás a védelem, az ellenség akadályozásának vagy elpusztításának eszköze is lehetett.¹⁹ Az oroszok 1873-as Híva elleni hadjárata alkalmából, amikor a hívai kán értesült az orosz csapatok előrenyomulásáról, azonnal egy lovascsapatot küldött, hogy az út mentén lévő kutakba vessenek egy döglött kutyatetetmet,²⁰ ily mó-

¹⁷ Más vidéken is hasonlóan: I. Samsi-Adad, Asszíria királya egy alkalommal azt írta Máriban uralkodó fiának, Jaszma-Adadnak, hogy mielőtt a sivatag másik nyugati oldalán fekvő Qatna ellen vonulna, tudakolja meg, mi a helyzet az itatóhelyekkel, és csak ezután induljon útnak a seregével (KLENGEL 1985, 158).

¹⁸ *At yetkän yerdä ...bir bärk qir bar turur. Anı Çutaq derlär. 'Aybı şul turur kim içindä su bolmas. Yoq ersä yav kelib yüz yil kapasa ala bilmäs. Aña qapaldılar. Çapaul yigilgandin soñ xan barib Çutaqnı qapadı. Türkmen bir kün iki gün olturdı. Suzilıqdin qırılurğa keldi* (DESMAISONS 1970, 208).

¹⁹ Philby följegyzése szerint Taymā' vidékén a XX. század első felében egy támadás megelőzésésképpen a környék kutait és ültetvényeit elpusztították (PHILBY 1957, 76).

²⁰ A kutak döglött kutyával való megmérgezése a magyar néprajzból is ismerős (ÖRSI).

don megmérgezve azokat (SCHUYLER 1867, II. 419). Az itatóhelyek eltömlése vagy használhatatlanná tétele a nomádok szemében mindig ijesztő fenyegetés volt a törzsi csoportok közötti villongásokban.²¹

Az idézett adatok mind a régmúlt történetére vonatkoztak. A példák azonban mai szomorú adatokkal is kiegészíthetők. Az afganisztáni polgárháború idején a nomadizáló törzsi csoportokat elzárták a vizektől, akik ezáltal elvesztették nyájukat, megszűnt a gazdasági létalapjuk. A több mint tíz évig tartó háborúk következtében a kutak tönkrementek, a beszűkült vízvételi lehetőség szintén a nyájak méretének csökkenését okozták, a nomád népesség katasztrofális elszegényedését. A vízért és a legelőterületekért való harc még ma is ugyanúgy szítja az interetnikai feszültségeket, mint évszázadokkal, évezredekkel ezelőtt.

IRODALOM

- AHMEROV 1958 = Ahmerov, K. Z. et al.: *Baskirsko-russkij slovar'*. Moskva 1958.
 BASKAKOV 1974 = Baskakov, N. A. – Szapszal, S. M. – Zajanczkowski, A.: *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'*. Moskva 1974.
 BASKAKOV 1953 = *Hakassko-russkij slovar'*. Red.: N. A. Baskakov. Moskva 1953.
 BOROVKOV 1959 = Borovkov, A. K. et al.: *Uzbeksko-russkij slovar'*. Moskva 1959.
 CLAUSON 1972 = Clauson, G.: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972.
 DESMAISONS 1970 = Desmaisons, P. I.: *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Béhâdur Khân*. Amsterdam 1970.
 GOLOVKINA 1966 = *Tatarsko-russkij slovar'*. Red.: O. V. Golovkina. Moskva 1966.
 GYÖRFFY 1986 = *Juliánus barát és Napkelet felfedezése*. Szerk.: Györffy Gy. Budapest 1986.
 HEDIN é. n. = Hedin, S.: *A vándorló tó*. Budapest é. n.
 HKÍF = *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1995.

²¹ Párhuzamként a Bibliára is szeretnék utalni. Az *Ószövegség*ben több helyen is olvashatjuk, hogy a másik törzset a kutak elvételével vagy tönkretételével üzték el: „És mindazokat a kúkat, melyeket az ő atyjának szolgálai Ábrahámnak az ő atyjának idejében ástak vala, behányák a Filiszteusok, és betölték azokat földdel. És monda Abimélek Izsáknak: Menj el közülünk, mert sokkal hatalmasabbá lettél nálunknál. Elméne azért onnan Izsák, és Gérár völgyében voná fel sátrait, és ott lakék. És ismét megásá Izsák a kúkat, a melyeket ástak vala az ő atyjának Ábrahámnak idejében, de a melyeket Ábrahám holta után behánytak vala a Filiszteusok, és azokkal a nevekkal nevezé azokat, a mely neveket adott vala azoknak az ő atya. Izsák szolgálai pedig ásnak vala a völgyben, és élő víznek forrására akadának ott. Gérár pásztoraival pedig versengének Izsák pásztoraival, mondván: Miénk a víz. Ezért nevezé a kútnak nevét Észeknek, mivelhogy civakodtak vala ő vele. Más kútat is ásnak s azon is versengének, azért annak nevét Sziitának nevezé. És tovább vonula onnan és ása más kútat, a mely miatt nem versengének; azért nevezé nevét Rehobótnak, és monda: Immár tágas helyet szerzett az Úr minékünk, és szaporodhatunk a földön. Felméne pedig onnan Beérsebába.” (1 Móz. 26.15–23 [KÁROLI-BIBLIA]); „Megdorgálá pedig Ábrahám Abiméleket a kútért, melyet erővel elvettek vala az Abimélek szolgálai.” (1 Móz 21: 25 [KÁROLI-BIBLIA]). Az elő-ázsiai nomád törzsi csoportok közötti számos összetűzés legfőbb oka is a legelők és a kutak birtoklása volt (KLENGEL 1985, 12).

- İNALCIK 1970 = İnalçık, H. The Rise of the Ottoman Empire. In: *The Cambridge History of Islam. Vol. 1A. The Central Islamic lands from the pre-Islamic Times to the First World War*. Ed.: P. M. Holt–A. K. S. Lambton–B. Lewis. Cambridge 1970, 295–323.
- IVANICS 1983 = Ivanics M.: A földtulajdon a Krími Kánságban. In: *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Szerk.: Tőkei F. Budapest 1983, 237–253.
- KÁROLI-BIBLIA = *Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. Ford.: Károli G. Budapest 1989.
- KASKABASOV 2003 = *Qozi Körpeş – Bayan Sülu. Qiz žibek. Qazaqtin Gaşıqtıq žirlari*. Podg. teksta, komm.: S. A. Kaskabasov. Moskva 2003.
- KHAN = Khan, S. A.: *Ancient Irrigation, Agriculture and Cattle-breeding in Turkmenistan*. <http://www.newscentralasia.com/modules.php?name=News&file=article&sid=1046> 2005.
- KLENGEL 1985 = Klengel, H.: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Budapest 1985.
- KMSKÓ 1997 = Kmskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/I*. Szerk. Zimonyi I. Budapest 1997.
- KONONOV 1958 = Kononov, A. N.: *Rodoslovnaja turkmen. Sočinenie Abu-l-Gazi hana hivinskogo*. Moskva–Leningrad 1958.
- KRAEMER 1960 = Kraemer, J.–Rentz, G.–Despois, J.: Bi'r. *The Encyclopedia of Islam. New edition. Vol. I*. Ed.: H. A. R. Gibb–J. H. Kramers–E. Lévi-Provensal et alii. London 1960, 1230–1232.
- KURYLEV 1998 = Kurylev, V.: *Skot, zemlja, obščina u kočevyh i polukočevyh kazahov (vtoraja polovina XIX-načalo XX veka)*. Sankt-Peterburg 1998.
- LESSING 1973 = Lessing, F. D.: *Mongolian–English Dictionary*. Bloomington 1973.
- LIGETI 1962 = *A mongolok titkos története*. Ford.: Ligeti L. Budapest 1962.
- MAGYAR NÉPRAJZ = *Magyar néprajz*. CD-rom. Budapest 2004.
- MAKTARI 1971 = Maktari, A. M. A.: *Water Rights and Irrigation Practices in Lahj. A Study of the Application of Customary and Shari'ah Law in South-West Arabia*. Cambridge 1971.
- NUSUPBEKOV 1979 = *Istorija Kazahskoj SSR s drevnejših vremen do naših dnei II*. Glav. red. A. N. Nusupbekov et al. Alma-Ata 1979.
- ÖRSI = Örsi Zs: *Hortobágyi kutak*. <http://www.djm.hu/miirtuk/hortobkutak.htm> 2005.
- ÖZYETGIN 1996 = Özyetgin, A. M.: *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına ait yarlık ve bitiklerin dil ve üslup incelemesi (Inceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara 1996.
- PHILBY 1957 = Philby, H. St. J.: *The Land of Midian*. London 1957.
- SCHMID 1998 = Schmid, W.: Brunnen und Gemeinschaften im Mittelalter. *Historische Zeitschrift* 267 (1998), 561–586.
- SCHUYLER 1867 = Schuyler, E.: *Turkistan. Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Khulja. I–II*. London 1867.
- SHNITNIKOV 1966 = Shnitnikov, B. N.: *Kazakh–English Dictionary*. London–The Hague–Paris.
- SIROTKIN 1961 = Sirotkin, M. Ja.: *Čuvaško-russkij slovar'*. Moskva 1961.
- SPULER 1970 = Spuler, B. Central Asia from the Sixteenth Century to the Russian Conquest. In: *The Cambridge History of Islam. Vol. 1A. The Central Islamic lands from the pre-Islamic Times to the First World War*. Ed.: P. M. Holt–A. K. S. Lambton–B. Lewis. Cambridge 1970, 468–494.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 2000 = *Zichy-expedició. Kaukázus, Közép-Ázsia, 1895. Szádeczky-Kardoss Lajos útinaplója*. Gyorsírásból megjelentette: Schelken P. Budapest 2000.

- TOKAREV 1958 = Tokarev, S. A.: *Etnografija narodov SSSR. Istoričeskij osnovy byta i kultury*. Moskva 1958.
- TÖREQÜLOV–QAZBEKOV 1993 = Töreqülov, N.–Qazbekov, M.: *Qazaqtıñ bi-šeşenderi. 1–2*. Almatı 1993.
- TREPAVLOV 2001 = Trepavlov, V. V.: *Istorija Nogajskoj Ordı*. Moskva 2001.
- VÁMBÉRY 1966 = Vámbéry Á.: *Dervisruhában Közép-Ázsian át*. Budapest 1966.
- VASMER 1953–1958 = Vasmer, M.: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1953–1958.
- YINANÇ 1943 = Yinanç, M. H.: Bayezid I. *İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*. 15. cüz. İstanbul 1943, 369–392.